

TEDENSKA PRILOGA

PRIMORSKEGA DNEVNIKA

Trst, 16. julija 1950

Št. 27 - Leto II.

RESOLUCIJA

slovenskih tržaških prosvetnih delavcev in intelektualcev, sprejeta na protestnem zborovanju ob 30-letnici požiga Narodnega doma v Trstu

Slovensko tržaško ljudstvo se je moralo v borbi proti narodnemu in socialnemu zatiranju s strani nemškega imperializma in italijanskega iredentizma zateči k samopomoči in si z lastnimi sredstvi in žulji postaviti svoje središče — NARODNI DOM v Trstu, v katerem je osredotočilo vse svoje organizirano prosvetno delo. S tem je postal Narodni dom v Trstu žarišče vsemu slovenskemu prebivalstvu na Tržaškem, ki je tako poudarilo, da je Trst njegovo prosvetno in gospodarsko središče.

Iz Narodnega doma je na začetku tega stoletja izšlo nešteto izpodbud za razvoj in napredek slovenskega kulturnega, umetniškega in gospodarskega življenja.

Ko je imperialistična Italija pod pretvezo, da osvaja nacionalno ozemlje, zasedla Primorsko, je začela z nasiljem, ki se je z nastopom fašizma izpremenilo v odkrit teror; preganjali so slovensko prebivalstvo in mu uničevali gospodarsko in kulturno dejavnost.

Prvo poglavje fašističnega terorja je bil požig Narodnega doma v Trstu dne 13. julija 1920, ki pomeni v zgodovini tržaških Slovencev napoved narodnega iztrebljanja, obenem pa tudi pripravo za nadaljnja osvajanja. Po tem terorističnem dejanju je fašizem začel uničevati slovensko prosveto, šolstvo in gospodarstvo in je iz javnega življenja pregnal slovenski jezik. Temu teroru se je slovensko ljudstvo uprlo z vztrajnim zbiranjem vseh narodnih sil in je pozneje prešlo v odločen upor proti fašizmu. Nastopili so bazoviški junaki, polnile so se ječe in posebna sodišča so izrekala smrtne obsodbe.

Primorsko ljudstvo je tako postalo borben zaveznik mednarodnega protifašističnega gibanja in se je v narodnoosvobodilni borbi v celoti udeležilo upora vsega slovenskega naroda proti okupatorju.

Z zmago nad fašizmom si je priborilo osvobodjenje in ustvarilo pogoje, da se mu popravijo vse krivice, ki jih je povzročila fašistična Italija. Toda imperializem nas je oropal priborjenih pravic in anglo-ameriška vojaška uprava uporablja še danes za vzdrževanje in nadaljevanje krivic fašistično zakonodajo. Italijanski šovinisti so se popolnoma izenačili s fašističnimi požigalci Narodnega doma, prezirajo naš obstoj in nam ne priznavajo nobenih človečanskih in narodnih pravic.

Slovenski tržaški prosvetni delavci in intelektualci, zbrani na protestnem zborovanju ob 30-letnici požiga Narodnega doma v Trstu, ugotavljamo, da mora anglo-ameriška vojaška uprava kot zaupna uprava popraviti krivice in poravnati kulturno škodo, ki jo je Slovincem povzročil fašizem, in ustvariti na tem ozemlju popolno enakopravnost na ta način, da se povrne Slovincem vse tisto, kar smo imeli, in da nam omogoči svoboden razvoj v narodnem, kulturnem in gospodarskem življenju.

Slovenske prosvetne, umetniške in znanstvene ustanove so na Tržaškem razvile plodno in vsestransko delovanje, a nimajo zadostnih gmočnih pogojev za uspešen razvoj. Vsem tem panogam slovenske kulture je treba omogočiti razvoj in napredek in jim zgraditi — SLOVENSKI KULTURNI DOM V TRSTU.

V TRSTU, dne 9. julija 1950.

Govor dr. J. Dekleve na protestnem zborovanju prosvetnih in kulturnih delavcev ob 30-letnici požiga Narodnega doma v Trstu

Zahtevamo povračilo kulturne škode

Ceravno so se morali Slovenci boriti v izredno težkih priklakah proti prodirajočim in vsestransko podprtim kulturnim in političnim navalom germanizma, so uspeli s svojo žilavostjo in prirojenim organizacijskim smislom kaj kmalu premagali vse ovire kulturnega napredka, se dvigniti iz zaostalosti, dohiteti bolj razvite narode in korakati nato tesno ob njihovem boku na raznih področjih kulturnega in gospodarskega snovanja in tekmovanja. Primorski Slovenci so kaj radi sprejeli pobude iz Ljubljane in — zdramljeni po splošno revolucionarnem poletu — ustanovili leta 1848 slovenski in hrvaški izobraženci prvo postojanko v Trstu — «Slavjansko društvo», ki se je kmalu preimenovalo v «Slavjansko čitalnico» in začelo tudi izdajati prvi politični mesečnik kot svoje društveno glasilo. Nato in zlasti po letu 1868, so bile ustanovljene v mestu in okolici nove čitalnice, med katerimi so bile najbolj agilne v Rojanu in Skednju, na Opčinah in pri Sv. Ivanu. Uspevale so kot prave učilnice za ljudstvo, ki so ga kulturno in nacionalno dvigale in vzgajale z raznimi kulturnimi prireditvami, čeprav manjšega obsega. Omenim naj mimogrede, — so tudi tedaj Italijani z neprijaznim očesom spremljali stremljenje Slovencev po kulturnem napredku in že tedaj priredili proti Svetoivančanom bučne demonstracije, ko so se vračali domov po slovesni otvoritvi rojanske čitalnice.

Kakor sem že pripomnil, datira že iz leta 1848 prvi poskus slovenske publicistike, ki je bila postavljena na trden temelj, ko je izšla dne 8. januarja 1876 prva številka «EDINOSTI», ki je postala leta 1894 dnevnik in prenehala izhajati pod pritiskom fašističnega terorja — s celo kopico drugih tednikov in publikacij — dne 4. septembra 1928 po več kot 52 letih koristnega dela za tržaške Slovence. Tudi druge panoge kulturnega udejstvovanja imajo svoje korenine daleč nazaj v preteklem stoletju. Kot osrednja matica naše odrske umetnosti, ki je povezovala številne dilatante iz raznih krajev in usmerjala odrsko dejavnost, je bilo ustanovljeno leta 1902 «DRAMATICO DRUSTVO», ki je doživel izreden razmah in umetniško višino s ustanovitvijo stalnega odra in krasno dvorano v upepeljenem Narodnem domu.

Zaradi usmerjanja glasbenega delovanja je bilo ustanovljeno «PEVSKO IN GLASBENO DRUSTVO V TRSTU», ki je bilo prvotno podružnica leta 1872 ustanovljene Glasbene matice v Ljubljani in se osamosvojilo ter preimenovalo v «TRŽASKO GLASBENO MATICO» zaradi spremenjenih političnih razmer.

Stremljenje po napredku in osamosvojitvi je prišlo do izraza tudi na drugih področjih javnega izživljanja, zlasti pa na gospodarskem. Pot si je utiralo prepričanje, da ni enakopraven in svoboden narod, ki sicer lahko uporablja svoj materinski jezik in ima svoje šole, če ni enakopraven tudi na gospodarskem področju. Še več: da je prazno besedičenje o narodni enakopravnosti, če ima sicer narod formalno politično svobodo, toda če na gospodarskem področju tvori samo dodatek gospodarskemu sistemu imperialističnih sil.

Kakor med ostalimi Slovenci, je tudi na Primorskem poglana močne korenine zadržna misel, misel medsebojne pomoči. Kot prva zadruga je bilo leta 1898 ustanovljeno še sedaj obstoječe veliko «GOSPODARSKO DRUSTVO V SKEDNJU», kateremu so kmalu sledila slična po namenu in obliki: v Barkovljah, Rojanu, Lonjerju, Nabrežini itd. Tem poskusom krajevnega značaja gospodarske krepitve je sledila «TRŽASKA POSOJILNICA IN HRANILNICA», ki je začela s svojim delovanjem leta 1885, čeravno je bila zaradi raznih ovir registrirana šele leta 1891. Leta 1905 je bila ustanovljena s kapitalističnimi tendencami «JADRANSKA BANKA», leto nato pa «TRGOVSKA OBRTNA ZADRUGA».

Predaleč bi zašli, če bi hoteli naštevati vse gospodarske ustanove, ki so bile posejane skoro po vseh večjih krajih Primorske.

Narodni dom je bil sedež glavnih tržaških kulturnih organizacij

Pred avgustom 1904, ko je bil dograjen Narodni dom, je bilo v Trstu in okolici močno razvito društveno, dramatično in glasbeno življenje, ki je imelo vse pogoje za nadaljnji razvoj in potrjevalo pravilnost izreka, da iz malega raste veliko. — Ravno ta razbohotenost kulturnega in gospodarskega snovanja je nujno zahtevala gradnjo Narodnega doma, ki naj bo središče predvsem našega kulturnega izživljanja in dostojen predstavnik doseženih in bodočih nalog tržaških Slovencev. Zamisel, da se postavi v središču mesta Narodni dom, je naletela pri vsem slovenskem prebivalstvu na navdušen sprejem in pripravljenost, da vsakdo prispeva svoj delež k uresničitvi načrta, ki je po svojem obsegu presegal celo domišljijo širokopoteznih prvotnih zasnovateljev. Mladi in stari, ubogi in bogati, meščani in okoličani, so med seboj tekmovali pri zbiranju prostovoljnih prispevkov, s katerimi se je kril le drobec ogromnih stroškov, ki so padli na breme nalašč za to ustanovljene družbe, katere glavni delničar je bila Tržaška posojilnica in hranilnica, v katero so se stekali prihranki najrevnejših slojev, predvsem služkinj, delavcev ter kmetov. Ti so tudi tekmovali v prostovoljnem delu, ki se je v Trstu prvič uvedlo v tako velikem obsegu. Kdor je imel vprežno živino, je prevažal stavbeni material, drugi so pomagali pri razkladanju in nakladanju, tretji so na stavbišču opravili stotine in stotine ur prostovoljnega dela, za katero jim je bilo povračilo zadovoljstvo, da se impozantna stavba, ena največjih in najlepših v Trstu, z njihovim sodelovanjem vidno dviga. Z mirnostjo lahko trdim, da noben narodni dom ni zrastel s toliko ljubeznijo in požrtvovalnostjo vsega slovenskega prebivalstva kot tržaški, v katerem se je počutil vsakdo

kot v lastnem domu. Dan otvoritve Narodnega doma je bil dan veselja, zadoščenja in slavlja tržaških in okoliških Slovencev.

V domu so imele sedež glavne tržaške kulturne organizacije kot n. pr. Dramatično društvo, Slovensko narodno gledališče, Slavjanska čitalnica z izredno bogato knjižnico, Tržaška glasbena matica z vsem inventarjem in instrumenti, telovadno društvo «Sokol», akademsko ferijalno društvo «Balkan», Delavsko podporno društvo, dalje Tržaška posojilnica in hranilnica, v pritličju v Ulici Galatti se je tiskala «Edinost» do februarja 1914, ko se je preselila v nove prostore v Ul. sv. Frančiška, kjer jo je fašizem zatrl. Poleg navedenih organizacij je imel Narodni dom svojo kavarno, restavracijo, hotel in več privatnih stanovanj.

Narodni dom, ki je postal središče kulturnega, političnega in gospodarskega delovanja, je bil od pričetka trn v peti tržaških irendentistov in nacionalistov, ki se niso mogli sprijazniti z dejstvom, da so Slovenci prenesli svoje središče iz predmestja v sredino mesta, ki so ga smatrali irendentisti za svojo izključno domeno.

Jasno je, da so se po vojni, ko je Italija zasedla te kraje in pod vplivom naraščajočega fašizma, ki je imel v Trstu glavno oporo, življenjski pogoji za Slovence in za njihov kulturni razvoj temeljito poslabšali, čeravno so od Tittonija do Storze in kralja sveto obljubljali, da bo Italija kot domovina svobode dala Slovincem in Hrvatom vse možnosti in sredstva, da bodo lahko napredovali na vseh področjih. Vsi so izrecno izključevali vsako misel zatiranja in raznarodovanja kot neskladno z italijansko častjo in politično modrostjo.

Italijanske oblasti so bile krive, da je Giunta požgal Narodni dom

Tem obljubam in zagotovitvam so sledila kaj kmalu dejanja, med katera spada gotovo kot glavno in najpomembnejše požig Narodnega doma v torek, dne 13. julija 1920., po fašistični drhali, kateri je ploskalo na desettisoče Tržačanov. Navidezni razlog za vandalski zločin, ki je oropal Slovence bistvenega pogoja za kulturno izživljanje, je bil incident v Splitu, o katerem piše celo «Piccolo» od 13. 6. 1920, da so srbski vojaki v obrambo napadenih italijanskih vojakov streljali proti demonstrantom. In tu? Ali niso dopustile oblasti, da so fašisti javno pozivali na maščevanje, zločin, da so v kolonah z več strani korakali proti Narodnemu domu z neprikritimi nameni? Ali niso dopustile oblasti, da so fašisti z Giunta na čelu vdrli v poslopje in ga polili z bencinom, čeravno so vedle, da so v hotelu gosti in privatniki, tako da še danes ni znano, koliko oseb je sploh izgubilo življenje v plamenih Narodnega doma? Ali niso dopustile oblasti, da so demonstranti preprečili gašenje požara, ki bi ga gasilci lahko obvladali. Ali niso dopustile oblasti in s tem postale sokrive, da so fašistični zločinci neovirano razdejali pisarne adv. Kimovca, Okretiča, Vilfana in drugih, razdejali sedež Jadranske banke, Hrvatske štedionice, srbske šole, Sorlove kavarne, gostilne Lenčka in toliko drugih poslovnih prostorov posameznikov in podjetij kot na pr. špedicijske družbe «Balkan», katere skladišča so izropali kot šakali. Ali res ni bilo mogoče ustaviti pogroma proti Slovincem, ki so bili po ulicah tepeni, napadeni, ranjeni itd., ne da bi bili kaj zakrivil? Toliko gorja, toliko škode in nihče ni bil aretiran, kaznovan, čeravno so bili krivci znani. Nasprotno, glavni zločinci so bili odlikovani. In kako ne, saj je Giunta napravil vse za čast duceja, saj so zublji Narodnega doma končno očistili Trst, ki se je z močjo svojih tradicij postavil na čelo fašizma — tako vsaj govori Rino Alessi. A Michele Risolo v svoji znani knjigi piše, da 13. julij 1920, predstavlja višek povojne tržaške zgodovine in odločilno preokretnico v razvoju fašistične revolucije. Požig Narodnega doma in sploh datum 13. julij pomeni za fašizem najbolj junaško delo, za Slovence pa najtežji udarec, katerega posledice čutimo še danes, pomeni padec v prejšnja stoletja, pomeni ogromno materialno škodo. Tedaj so bile ce-

njene nepremičnine Narodnega doma na 11 milijonov lir, premoženje pa na 16 milijonov. Toda poleg tega je bil s požigom Narodnega doma dan signal za naskok na kulturne in gospodarske pozicije slovanskega prebivalstva.

Požigali, rušili in ropali so ljudsko premoženje po vsej Julijski krajini

Se nekaj podatkov, ki jih navajam, čeravno so znani. Upepelili ali razdejali so prosvetne domove v Pulju, pri Sv. Ivanu pri Trstu, v Rojanu, v Barkovljah, pri Sv. Jakobu. Napadali so tiskarne in uredništva slovanskih listov. 12. XII. 1920, so razdejali tiskarno «Edinost», rušili so zgradbe in ropali ljudsko premoženje. V začetku 1929, so zadošili vse slovenske in hrvatske liste, «Edinost», kot rečeno, je bila zatrta 4. 9. 1929. Poitalijančili so zemljepisna, rodbinska in celo krstna imena. Cez 115.000 rodbinskih imen je bilo popačenih. Prepovedano je bilo petje slovanskih pesmi. Z dekretom št. 1796 z dne 15. X. 1925, so prepovedali uporabo slovensčine in hrvaščine na sodiščih, čeravno sta bili že zdavnaj prej de facto pregnani. Italijanščina je postala izključno uradni jezik, uničili so vse slovanske osnovne šole, ki jih je bilo še pred aneksijo 581. S kraljevim dekretom št. 2191 z dne 22. novembra 1925 je bil popolnoma očiščen pouk v slovenskem in hrvaškem jeziku. Ista usoda je doletela srednje in strokovne šole. Vzporedno s tem državnim nasiljem se je vršilo prisilno poitalijančevanje, otroci niso smeli govoriti v materinem jeziku ne v šoli ne na cesti.

Ta grožnja je segala celo v družino. Od 820 slovanskih učiteljev so skoro vse odpustili. Veliko so jih pa pregnali v notranjo Italijo. Ista usoda je doletela tudi ostalo državno uradništvo, ki je šlo v tisoče. Po družtvih so plenile in ropale naprej fašistične bande, pozneje pa tudi vladni organi. Z ukazom ministra za notranje zadeve z dne 19. julija 1927 so prefekti razpustili vsa slovenska prosvetna društva, katerih je bilo leta 1922, še 388, in zaplenili njihovo nemajhno premoženje, med katerim je bilo mnogo zgradb, ki so jih zasedli fašisti. Isto usodo so doživele gospodarske ustanove, razpustili so nič manj kot 310 zadrug z 92.000 člani, katerih premoženje, v kolikor ni končalo v žepih raznih komisarjev-likvidatorjev, je prešlo v roke fašističnih ustanov. Zverinsko mučenje slovanskega prebivalstva se je stopnjevalo iz leta v leto. Zapiranje, pretepanje, streljanje, internacije in konfinacije so bile na dnevnem redu. Fašistični zločinci so uprizarjali procese, med katerimi je bazo viški najbolj poznan po svoji krutosti, da bi uničili življenje in obstoj slovanskega in hrvatskega naroda. V imenu rimske kulture se je širilo najstrahotnejše barbarstvo. Otroke, ki so se pogovarjali v svoji materinščini, so čakale najsurovejšje kazni, učili so jih v tujem otrokom nerazumljivem jeziku klevet in žalitev lastnega naroda in svojih staršev.

Slovenska beseda, ki so jo že davno pregnali iz vsega javnega življenja, se je morala umakniti tudi iz cerkve, katere najvišji predstavniki, kot n. pr. škofji Mahnič, Kalin in Sedej, so bili preganjani do skrajnosti.

Kljub pobesnelemu divjanju in ustrahovanju niso zlomili odporne sile slovanskega naroda, kar je prišlo zlasti do izraza v času narodnoosvobodilne vojne, ko se je slovansko prebivalstvo Julijske krajine skoraj v celoti priključilo borbem za svobodo, demokracijo in neodvisnost ter za združenje z matičnim narodom. Naše ljudstvo se je žrtvovalo tudi za narodno in kulturno svobodo, trdno verujoč v iskrenost in pravičnost zaveznikov. Ze med borbo je obnavljalo svoje prosvetno življenje in svoje šolstvo, plamen narodnostne mržnje je spremeni- nilo v plamen bratstva med narodi in svobode.

Slovansko prebivalstvo cone A, ki se je od začetka vojne pogumno borilo, prelivalo kri in žrtvovalo svoje domove in polja, je upravičeno pričakovalo, da bo okupacijska oblast odpravila sledove fašističnega barbarstva. Tudi to se ni zgodilo, čeravno so našli način in sredstva, da so zadovoljili upravičene

restitucijske zahtevke preganjanih Židov, kar odobravamo. Ali res ni mogoče, da bi okupator, ki je tudi z našo pomočjo premagal nacifašizem, vrnil naša rodbinska in krstna imena, kakor jih je fašizem odvzel? Ali res ni mogoče, da bi našim hribom in vsem prvotna imena? Ali je nemogoče, da bi uvedel slovenščino kot enakopraven jezik z italijanščino, čeravno je moraj še znameniti tržaški patricij in pisatelj D. Rossetti leta 1816, dokazovati v smislu razpisa službe mestnega tajnika tržaške občine, da obvlada poleg italijanščine tudi kranjsščino. Ako ne verujejo, naj si ogledajo »Osservatore Triestino« iz leta 1816, stran 1337. Ali res ni mogoče, da bi v smislu obljub obnovili ali vrnil, kar je fašizem ukradel našim gospodarskim ustanovam.

Da bi obnovili uničene slovenske domove? Ali res ni mogoče, da bi vrnil Slovenskemu narodnemu gledališču, ki je najvišja kulturna ustanova Slovencev v Trstu, njegove prostore, ki jih je upepelil fašizem 13. julija 1920? Ali je res nemogoče, da bi dobili Slovenci za svoje gledališče eno izmed mnogih dvoran v mestu, ki so ob vsaki priliki na razpolago šovinističnim organizacijam, naslednicam požigalcev Narodnega doma. Naše ljudstvo soči okupacijsko oblast po dejanjih in ne po besedah in obljubah in ne bo nehalo zahtevati, da se mu vrne vsa od fašističnih oblasti zaplenjena in uničena imovina in zgradi novj domovi za svobodno razmah slovenske kulture. Od te zahteve ne moremo odstopiti, ker je pravična.

Poročilo tov. dr. Stanislava Oblaka na protestnem zborovanju ob 30-letnici požiga Narodnega doma v Trstu

Samo v Trstu za 20 milijard lir škode je povzročila fašistična Italija Slovincem

Ko se danes oziramo na zločin, ki se je zgodil pred 30 leti in ki je predstavljal znak za postopno uničevanje vsega, kar je bilo slovenskega, moramo še enkrat obuditi spomin na vse to, kar je slovenski življenj ustvaril z veliko muko na kulturnem in gospodarskem polju v treh ali štirih desetletjih na koncu preteklega in v začetku tega stoletja. Gre za ugotovitve, ki so že sicer na splošno znane, ne bo pa odveč, če bomo na kratko še enkrat povzeli suha zgodovinska dejstva in sestavili, da se tako izrazimo račun in inventar škode, ki smo jo Slovenci utrpeli glede zgolj materialne strani, saj se moralna škoda ne da oceniti.

Borba proti slovenskemu gospodarskemu življenju se je pričela, lahko rečemo še pred italijansko okupacijo naše dežele. O tem imamo pisemne dokaze. Sovinistični in iredentistični meščanski krogi v Trstu se niso mogli sprijazniti z dejstvom, da se je gospodarsko in kulturno življenje naroda, ki so ga smatrali za manjvrednega, bujno razvijalo.

Tako piše Giorgio Pitacco, bivši župan tržaške občine, v svoji knjigi »Passione Adriatica«, ki je izšla leta 1928:

«V tistem času, pripoveduje Pitacco »je bolešno in grozeče divjala protitalijanska borba v Trstu, Istri, Gorici in Dalmaciji, ker so Slovani razvili odločno in učinkovito akcijo tudi na finančnem področju z ustanovitvijo mnogih bančnih zavodov, ki so z veliko uspešnostjo pri izvrševanju poslov in obilnim kreditom uspeli podrediti slovanski propagandi in slovanskemu prodiranju posebno kapital in kredit mnogih italijanskih meščanov. — Obiskal sem tedaj (aprila 1912) Giolittija, da bi skušal prepričati italijansko vlado, naj bi na najbolj primeren način odprla v Trstu podružnico kakšne močne italijanske banke ter da bi na ta način iztrgala iz rok slovanski invaziji najnevarnejše orožje, utrdila oslabiljene postojanke Italijanov tudi na gospodarskem področju, oživila toliko potrte upe, zajamčila nacionalnemu (italijanskemu) kapitalu varen in ploden donos in razširila finančni in trgovinski vpliv Italije v Trstu; to naj bi bila predigra za močnejše nacionalno politično prodiranje.»

Podobno so pisali razni »slavni« teoretiki italijanskega fašizma, med katerimi sta se odlikovala zlasti Virginio Gayda in Risolo.

Vsi ti iredentistični krogi se, kakor rečeno, niso mogli sprijazniti z dejstvom, da so se v Trstu in okolici razvijale razne

slovenske gospodarske ustanove, ki so izvirale čisto naravno iz stvarnih potreb slovenskega prebivalstva, obrtnika, trgovca, delavca in okoliškega kmeta. Mali, skromni, a vztrajni slovenski človek si je znal, kljub oviram in zaprekam, ustvariti trdno podlago za svoj obstoj. Od tod trkanje na rimska vrata s strani italijanske reakcije, od tod tudi podpihovanje, ki je končno vžgalo italijanski imperialistični pohlep.

Ko je l. 1918 Italija zasedla Trst, je našla v Trstu samem vrsto slovenskih gospodarskih ustanov, ki so v celoti predstavljale resnično velikansko gospodarsko stavbo tržaških Slovincem. Ob italijanski okupaciji je bilo v Trstu in okolici okrog 60 gospodarskih ustanov. Značilno je, da so se skoraj vse te ustanove naslanjale na zadržno podlago. Napredno zadržno gibanje je bilo globoko ukoreninjeno med tržaškimi Slovenci in v tem gibanju moramo tudi iskati uspehe, ki jih je slovensko gospodarsko udejstvovanje izbojevalo v kratkih desetletjih.

Zadržno udejstvovanje lahko razdelimo na štiri kategorije: V prvo spadajo zavarovalne zadruge, v drugo konsumne, v tretjo proizvajalne, v zadnjo in najvažnejšo kategorijo pa denarne zadruge.

Zavarovalne zadruge

Vse te zadruge so se razvile iz nujnih potreb vzajemne pomoči posameznih skupin. Od teh zadrug bi omenili najmočnejšo in eno izmed najstarejših t. j. Delavsko podporno društvo v Trstu, ki je bilo ustanovljeno l. 1881 in ki je štel ob ustanovitvi okrog 1400 članov. Med ostale bi omenili razna »vzajemna društva za zavarovanje živine«, ki so med drugim delovale v Skednju, na Opčinah in v Bazovici. Med te zavarovalne zadruge moramo prištevati tudi razna pogrebna društva, med katerimi je najstarejše barkovljansko, ustanovljeno l. 1877 z 230 člani.

Konsumne zadruge

V sedanjih mejah našega področja je bilo ob italijanski zasedbi okrog 20 zadrug te kategorije. Omembe vredne so vse te zadruge, ker nam pričajo o skrajno razviti zadržni miselnosti zlasti v takratnem tržaškem predmestju.

Konsumna društva: 1. Delavsko konsumno društvo pri Sv. Jakobu v Trstu ust. l. 1898 (126 čl.). To društvo si je pridobilo velike zasluge za razvoj slovenskega družbenega življenja pri Sv. Jakobu. Kupilo je obširno zemljišče na trgu nasproti cerkve, kjer je zgradilo veliko hišo s prostori za svojo gostilno in obširno dvorano za gledališke predstave, kjer je imelo Slovensko gledališče svoje zadnje predstave po požigu »Narodnega doma« v mestu; 2. Delavsko in obrtniško konsumno in gospodarsko društvo »Jadrano« (pri Sv. Jakobu), ust. l. 1906 (40 članov); 3. Gospodarsko društvo v Rojanu, ust. l. 1903 (25 čl.); 4. Gospodarsko društvo pri Sv. M. Magdaleni Zgornji, ust. l. 1903 (61 članov); 5. Obrtno in konsumno društvo Sv. Ivan pri Trstu, ust. l. 1903 (48 članov); 6. Posojilno in konsumno društvo na Opčinah, ust. l. 1900 (60 članov); 7. Konsumno društvo v Rojanu; 8. Konsumno društvo pri Sv. M. Magdaleni Spodnji; 9. Gospodarsko društvo na Vrdeh (Fernetič); 10. Gospodarsko podporno društvo v Trebčah; 11. Gospodarsko društvo na Kontovelu; 12. Konsumno in posojilno društvo v Barkovljah ter 13., 14. in 15. Konsumna društva v Banah, na Kontovelu in v Lonjerju; 16. Kmetijska družba za Trst in okolico, ust. l. 1894 (149 članov).

Izmed vseh naštetih konsumnih zadrug, ki so se pečale skoraj izključno s krčmarsko obrtjo, je bila v gospodarskem pogledu Kmetijska družba gotovo najkoristnejša zadruga ustanova; bavila se je z nabavo vseh potrebščin za obdelovanje zemlje.

Važno in koristno vlogo so igrale tudi proizvajalne zadruge, ki spadajo že v višjo organizirano obliko zadrugištva in so se zaradi tega razvile pozneje.

Slovenskih proizvajalnih zadrug je l. 1907 delovalo v Trstu 7: Obrtniško društvo v Barkovljah, ust. l. 1881 (70 članov); Obrtniško društvo pri Sv. Magdaleni Spodnji, ust. l. 1897 (47 članov); Mlekarna v Hrušici (z dvema podružnicama) ust. l. 1902 (281 čl.); Katoliško tiskovno društvo v Trstu, ust. l. 1907, Zadruga opravičenih posestnikov na Opčinah, ust. leta 1906 (180 čl.); Zadruga opravičenih posestnikov v Padričah, ust. l. 1907 (50 čl.); podružnica Mizarske zadruge v Solkanu (poleg podružnic na Reki in v Splitu).

Denarne zadruge

Preidemo končno na denarne zadruge, ki so spadale med najvažnejše in najmočnejše ustanove in so bile prav zaradi tega predmet najostrejših napadov Slovincem sovražnih sil.

Med podeželske ustanove so spadale hranilnice na Opčinah, v Križu, v Dolini, pri Sv. Ivanu, v Trebčah, na Proseku in Kontovelu. Ostale denarne zadruge so imele vse svoj sedež v Trstu:

1. Najmočnejša med njimi »Tržaška posojilnica in hranilnica«, ustanovljena leta 1891 (s 4289 člani), ki je imela svoje urade v Narodnem domu, ki ga je sama zgradila in ki so ga fašisti porušili za časa »liberalnih« vlad.

2. Najstarejša tržaška zadruga »Gospodarsko društvo v Scednu«, (ust. l. 1888), ki se je v zadnjih letih svojega obstanka preobnavljala v posojilnico in hranilnico. Glede postanka te zadruge je zanimivo, da je bila ustanovljena zato, da bi si sčedenski zemljiški posestniki zavarovali lastnino dela morskega obrežja, ki leži pod gričem Sv. Pantaleona, blizu bivših žavejskih solin. To zemljišče je Gospodarsko društvo v prvem desetletju tega stoletja prodalo petrolejski čistilnici in si je z dobljenim denarjem kupilo prav v sredi vsaj lepo posestvo s poslopji, v katerih so imela potem svoje sedeže vsa sčedenska društva in kjer so se no zadnji vojni zopet nastanile ljudske organizacije.

3. »Osrednja banka českých hranilnic«.

4. Trgovskoobrtna zadruga v Trstu, ust. 1906 (436 čl.). Ta zadruga je najbolj zanimiv pojav v tržaškem zadrugnem gibanju, ker so se tipični predstavniki zasebnega (individualnega) gospodarstva, trgovci, zatekli k zadrugištvu, v katerem so ti spoznali najboljšje sredstvo za zaščito svojih koristi. Skoda, da je italijanska zasedba zadušila tudi to našo gospodarsko organizacijo, ki bi bila v svojem nadaljnjem razvoju vsaj pokazala praktično gospodarsko-razvojno pot iz starega v novo gospodarstvo.

5. Zadruga zveza v Trstu, ust. l. 1905. V tej zvezi je bilo l. 1907 večanjenih 21, l. 1924 pa že 227 zadrug, in sicer 85 denarnih, 32 konsumnih, 6. mlekarskih, 1. vinopridelovalna, 2. stanovanj-

ski in 1 mlinarska. Od teh je bilo v tedanjih italijanskih pokrajinah: v tržaški 40, v furlanski 19 in v istrski 68. Stevilo pri teh zadrugah večanjenih udov je prekoračilo 47 tisoč in denarni promet članic je znašal 110 milijonov lir; to bi ustrezalo skoro 10 milijardam lir današnje vrednosti. K zadrugam je treba prišteti še nekatere ustanove, ki so bile ustanovljene s slovenskim ali slovanskim kapitalom in so imele obliko delniških družb. Med te spadajo: Tiskarna »Edinost«, Jadranska banka, Zivnostienska banka, 2 češki zavarovalnici.

Taka je bila približna slika slovenskega gospodarstva v Trstu, ko je Italija zavzela Trst in Primorsko. Od vsega tega ne preostane nič ali skoraj nič.

RACUNAJO, DA JE SAMO VREDNOST PREMOŽENJA DENARNIH ZAVODOV V TRSTU OB ITALIJANSKI ZASEDBI ZNASALA OKROG 50 MILIJONOV ZLATIH KRON, ALI PO DANASNJI VREDNOSTI DENARJA, OKROG 15 MILIJARD LIR. ČE K TEMU DODAMO INVENTAR TER IMOVINO VSEH OSTALIH USTANOV, BILO JIH JE OKROG 50, MISLIMO, DA SE NE MOTIMO, ČE TRDIMO, DA SE SKODA, KI JO JE POVZROČILA ITALIJANSKA OKUPACIJA, PRIBLIZUJE 20 MILIJARDAM LIR V DANASNJI VREDNOSTI. Vsekakor pa jo daleč presega, če bi pri tem hoteli obračunati in oceniti gospodarsko vrednost takratnih tržaških in okoliških ustanov s perspektivo nadaljnjega razvoja.

To je materialen račun, ki bi ga lahko predložili krivcem vsega našega gorja in njihovim naslednikom.

Ni potrebno posebno poudarjati, kakšnih načinov se je fašizem posluževal za uničenje vsega tega ogromnega premoženja. Omejili pa bi se na najznačilnejši primer Tržaške posojilnice in hranilnice.

Prvi udarec: požig Narodnega doma, tist posojilnice: 30 milijonov lir tedanje škode, nad milijardo in pol današnjih lir; požigalci so še danes na svobodi in niso bili sploh inkriminirani zločinskega dejanja, ki je nasprotno predstavljalo olajševalno okoliščino za druge Giuntove zločine v Italiji.

Drugi udarec: prodaja pogorišča v ozračju moralnega in materialnega pritiska za smešno nizko ceno 1.450.000 lir.

Tretji udarec, ki je dobil že popolnoma legalno obliko: dokončna prisilna likvidacija podjetja. Dvajset let pozneje, avgusta 1940, ko je tržaški prefekt razpusil upravni odhor posojilnice in postavil na komisarsko upravo odvetnika Kerziča, ki je vse premoženje malo pozneje izročil mestni hranilnici »Cassa di Risparmio«.

Naj omenimo, da je ta poslednja ustanova izpred prve svetovne vojne izkazovala še ob likvidaciji lepo aktivnost, čeprav je morala dvajset let kljubovati težkim časom.

Računajo, da je »Cassa di Risparmio di Trieste« s prevzemom Tržaške posojilnice pridobila okoli 3 milijone predvojnih lir čiste vrednosti. Samo rezervni sklad je v bilanci Tržaške posojilnice za leto 1939 izkazoval 1.298.666 lir. Pridobila je ogromno premoženje v nepremičninah, hišah in zemljiščih, ki jih je vnovčila po mnogo višjih cenah, kakor so bile računane v bilanci, ter vse vloge slovanskih vlagateljev 8.135.478. Da bi si naši čitatelji lahko ustvarili vsaj približno sliko krivice, ki je bila prizadeta slovanskemu gospodarstvu, navajamo samo seznam hiš, ki jih je Tržaška posojilnica imela v Trstu in okolici v času prisilne likvidacije.

V samem mestu: Večnadstropno stavbo (v Ul. Torrebianca št. 19), 2 hiši pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji in 2 pri Sv. Mariji Magdaleni Zgornji;

Na Opčinah: 3 stavbe (1 z gostilno); na Konknetu 1 hišo; v Gropadi 2 hiši; v Trebčah 2 hiši; v Sv. Križu 2 hiši; na Kontovelu 2 hiši; v Borštu 6 hiš; v Ricmanjih 1 hišo; v Dolini 1 hišo; v Zabrežcu 1 hišo; v Socerbu 1 hišo; v Zavljah 1 hišo; v Plavjah 1 hišo; v Rodiku hotel s prostranim zemljiščem; v Portorožu 1 vilo.

To še zdaleč ni popolna slika nezasišane tatvine in ropanja slovenskega premoženja. To je tudi pogled na razvaline, na katerih morajo danes tržaški Slovenci zopet graditi svojo gospodarsko stavbo in sicer v ozračju, ki ni v bistvu nič boljše kakor smo ga Slovenci preizkusili med prvo in drugo svetovno vojno.

Vse ljudsko imetje v Jugoslaviji upravljajo delavci sami

Da bodo delovni kolektivi sami postopno začeli upravljati državna gospodarska podjetja in višja gospodarska združenja po socialističnem načelu, da morajo družbeno proizvodnjo upravljati neposredno sami proizvajalci,

zaradi nadaljnjega razvoja demokratičnih načel ljudskega samoupravljanja,
izdaja Ljudska skupščina FLRJ

OSNOVNI ZAKON O UPRAVLJANJU DRŽAVNIH GOSPODARSKIH PODJETIJ IN VIŠJIH GOSPODARSKIH ZDRUŽENJ PO DELOVNIH KOLEKTIVIH

I. OSNOVNA NACELA

1. člen

Tovarne, rudnike, prometna, prevozna, trgovinska, kmetijska, gozdna, komunalna in druga državna gospodarska podjetja, kakor tudi vse ljudsko imetje upravljajo v imenu družbene skupnosti delovni kolektivi v okviru državnega gospodarskega plana in na podlagi pravic ter dolžnosti, ki so določene z zakoni in drugimi pravnimi predpisi.

Delovni kolektivi uresničujejo to upravljanje po delovnih svetih in upravnih odborih podjetij ter delavskih svetih in upravnih odborih višjih gospodarskih združenj, v katerih je združeno več gospodarskih podjetij.

2. člen

Delavski svet podjetja in delavski svet višjega gospodarskega združenja volijo in razpuščajo delovni kolektivi.

V manjših podjetjih sestavlja delavski svet ves delovni kolektiv.

3. člen

Delavski svet se voli za leto dni.

Delavski svet kakor tudi njegovi posamezni člani morejo biti odpoklicani tudi pred časom, za katerega so bili izvoljeni.

4. člen

Delavski svet kot zastopnik delovnega kolektiva voli in razpušča upravni odbor ter izpolnjuje druge z zakonom določene pravice.

5. člen

Upravni odbor upravlja gospodarsko podjetje oziroma višjo gospodarsko združenje ter odgovarja za svoje delo delavskemu svetu in pristojnim državnim organom, upravni odbor pa tudi upravnemu odboru višjega gospodarskega združenja.

V skladu s to odgovornostjo upravni odbor deluje na podlagi zakonov in drugih pravnih predpisov, na podlagi sklepov svojega delavskega sveta, kakor tudi odredb in navodil pristojnih državnih organov ali upravnega odbora višjega gospodarskega združenja.

6. člen

Upravni odbor se voli za leto dni.

V novi upravni odbor more biti izvoljena največ tretjina članov upravnega odbora iz prejšnjega leta.

Nihče ne more biti član upravnega odbora po vrsti več kakor dve leti.

Članj upravnega odbora med trajanjem mandata ne zapustijo svoje redne dolžnosti in poslov v podjetju.

Članj ne prejemajo za svoje delo v upravnem odboru plače.

7. člen

Članu upravnega odbora ne more biti med trajanjem mandata odpovedana pogodba o delu ali služba in ne more biti premeščen brez svojega pristanka.

8. člen

Proizvodnjo in poslovanje podjetja vodi direktor podjetja, delo in poslovanje višjega gospodarskega združenja pa vodi direktor združenja.

Dokler zakon ne odredi drugače, bo zaradi pravilnega strokovnega vodstva podjetja in višjega gospodarskega združenja direktorja podjetja nameščal upravni odbor višjega gospodarskega združenja ali pristojni državni organ, če podjetje ni v združenju, direktorja višjega gospodarskega združenja pa pristojni državni organi.

Delavski svet ali upravni odbor podjetja moreta predlagati zamenjavo direktorja podjetja.

9. člen

Direktor je po svoji službi član upravnega odbora.

Direktor podjetja odgovarja za svoje delo upravnemu odboru podjetja, upravnemu odboru in direktorju višjega gospodarskega združenja, kakor tudi pristojnemu državnemu organu, direktor višjega gospodarskega združenja pa upravnemu odboru in pristojnemu državnemu organu.

II. DELAVSKI SVET PODJETJA

10. člen

Delavski svet podjetja sestoji iz 15 do 120 članov.

Število članov delavskega sveta se določa s pravili podjetja, toda po velikosti in strukturi podjetja.

Volitve delavskega sveta so v začetku vsakega leta. Vlada FLRJ more za posamezne gospodarske panoge določiti tudi drug čas za volitve delavskih svetov.

V podjetjih, ki imajo manj kakor 30 delavcev in nameščenecv, sestavlja delavski svet ves delovni kolektiv.

11. člen

Delavski svet podjetja se voli s splošno, enako in neposredno glasovalno pravico volivcev in s tajnim glasovanjem.

Volivno pravico za volitev delavskega sveta imajo delavci, ki so po veljavnih predpisih sklenili s podjetjem delovno pogodbo, kakor tudi tehnično in inženirsko osebje ter drugi nameščenici podjetja.

12. člen

Delavski svet podjetja se praviloma voli na podlagi enotne kandidatne liste za vse podjetje.

Kandidatno listo ima pravico predlagati sindikalna organizacija ali določeno število delavcev ali nameščenecv.

13. člen

V podjetjih, ki imajo do 50 delavcev in nameščencev, more kandidatno listo predlagati desetina delavcev in nameščencev, ki imajo glasovalno pravico, tako da število predlagateljev ne sme biti manjše kakor pet. V podjetjih, ki imajo nad 50 delavcev in nameščencev, more kandidatno listo predlagati toliko delavcev in nameščencev, kolikor šteje število članov delavskega sveta, ki ga je treba izvoliti.

Med predlagatelji morajo biti enakomerno zastopani posamezni ločeni obrati in enote podjetja.

14. člen

Kandidatna lista se predlaga pismeno in mora vsebovati toliko kandidatov, kolikor članov delavskega sveta se voli.

Kandidatno listo podpisujejo predlagatelji.

15. člen

Kandidatne liste v podjetju morajo biti objavljene najmanj pet dni pred dnevom volitev.

16. člen

Volitve delavskega sveta vodi volivna komisija, ki jo sestavi sindikalna organizacija.

Glasovanje je na voliščih.

Volivna komisija določi volišče in sestavi volivne odbore.

17. člen

Glasuje se z glasovalnimi listki.

Na vsakem glasovalnem listku so vpisana po vrsti imena kandidatov, ki so predloženi na kandidadni listi.

18. člen

Vsak volivec dobi toliko glasovalnih listkov, kolikor je predloženih kandidadnih list.

Vsak volivec ima pravico, da namesto predloženega kandidata na kandidadni listi prečrta njegovo ime in zapiše ime drugega kandidata iz vrst delavcev in nameščencev podjetja, ki imajo glasovalno pravico.

Glasovalne listke za kandidatne liste, za katere ne bo glasoval, volivec odloži na določenem kraju v posebnem prostoru, kjer izpolnjuje glasovalni listek.

Volivec pregane in spusti v glasovalno skrinjico pred volivnim odborom glasovalni listek kandidadne liste, za katero glasuje.

19. člen

Izvoljeni za člane delavskega sveta so kandidati, ki dobijo največ glasov na kandidadni listi, za katero je glasovala večina delavcev in nameščencev.

20. člen

Delavski svet voli predsednika iz vrst svojih članov.

Predsednik delavskega sveta ne more biti član upravnega odbora.

21. člen

Zasedanja delavskega sveta sklicuje in jim predseduje predsednik sveta.

Zasedanje delavskega sveta je najmanj enkrat v šestih tednih.

Predsednik je dolžan sklicati zasedanje delavskega sveta na zahtevo upravnega odbora podjetja, sindikalne organizacije, tretjine članov delavskega sveta ali direktorja.

22. člen

Delavski svet je sklepčen, če je na zasedanju navzočih nad polovico članov

23. člen

Delavski svet podjetja:

odobrava osnovne plane in zaključni račun podjetja;

sklepa o upravljanju podjetja in izpolnitvi gospodarskega plana;

voli, razpušča in zamenjuje upravni odbor podjetja ali posamezne njegove člane;

izdaja pravila podjetja ob odobritvi upravnega odbora višjega gospodarskega združenja ali pristojnega državnega organa;

razpravlja o poročilih o delu upravnega odbora in sklepa o odobritvi njegovega dela;

razpravlja o posameznih ukrepih upravnega odbora in sklepa o njih ali o ukrepih pristojnega državnega organa;

razdeljuje listi del akumulacije, ki ostane v porabo podjetju ali delovnemu kolektivu.

24. člen

Sej delavskega sveta so se dolžni udeleževati direktor in drugi člani upravnega odbora.

Vsak član delavskega sveta ima pravico upravnemu odboru in direktorju staviti vprašanja o njihovem delu.

Upravni odbor in direktor sta dolžni odgovoriti na zasedanju delavskega sveta.

III. UPRAVNI ODBOR PODJETJA

25. člen

Upravni odbor podjetja sestoji iz 3 do 17 članov z direktorjem vred.

Število članov upravnega odbora vsakega podjetja se določi s pravili podjetja, toda po velikosti in strukturi podjetja.

Najmanj tri četrtine članov upravnega odbora morejo biti delavci, ki delajo neposredno v proizvodnji ali v osnovni gospodarski dejavnosti podjetja, drugi člani upravnega odbora pa se volijo iz vrst tehničnega in inženirskega osebja ter drugih nameščencev.

26. člen

Delavski svet voli upravni odbor brž ko se konstituira. Volitve članov upravnega odbora so tajne in na podlagi kandidadnih list.

Hkrati s člani upravnega odbora se voli tudi določeno število namestnikov. Kandidatne liste ima pravico predlagati desetina članov delavskega sveta.

Mandat članov upravnega odbora podjetja traja do volitev novega upravnega odbora.

27. člen

Upravni odbor podjetja:

sestavlja predloge o osnovnih planih podjetja;

izdaja mesečne operative plane;

skrbi za pravilno poslovanje podjetja;

sestavlja predlog za notranjo organizacijo podjetja in predlog za sistemizacijo delovnih mest;

sestavlja osnutek pravil o delovnem redu v podjetju in izdaja ukrepe za utrditev delovne discipline;

sklepa o nameščanju nameščencev na vodilne položaje v podjetju;

sklepa o pritožbah delavcev in nameščencev zaradi odpusta in notranje razporeditve na delu;

izdaja ukrepe za pospeševanje proizvodnje podjetja, zlasti za racionalizacijo proizvodnje, povečanje storilnosti, znižanje proizvodnih stroškov, izboljšanje kakovosti izdelkov, za varčevanje, za zmanjšanje odpadkov in izmetkov;

sklepa o vprašanih delovnih norm v podjetju;

sklepa o razglášanju udarnikov in o racionalizatorskih ter novatorskih predlogih;

izdaja ukrepe za strokovno usposabljanje delavcev in nameščencev podjetja, kakor tudi za njih pravilno razporeditev na posameznih delovnih mestih;

skrbi za pravilno uporabo predpisov o delovnih odnosih v podjetju, o plačah, mezdah in napredovanju delavcev in nameščencev, o delovni zaščiti in socialnem zavarovanju, kakor tudi o izboljšanju življenjskih pogojev delavcev in nameščencev v podjetju;

razpravlja o planu letnega dopusta delavcev in nameščencev v podjetju in ga izdaja;

izdaja ukrepe za zavarovanje in pravilno uporabo vseljudskega imetja, ki ga upravlja podjetje, in ukrepe, da odkrijejo, preprečijo in odpravijo škodljivstvo, razmetavanje in druge oblike brezvestnega odnosa do vseljudskega imetja.

Upravni odbor podjetja je odgovoren za izpolnitev plana in pravilno poslovanje podjetja.

28. člen

Upravni odbor voli predsednika izmed svojih članov.

Direktor ne more biti predsednik upravnega odbora.

Predsednik upravnega odbora vodi seje upravnega odbora in pripravlja skupaj z direktorjem dnevni red sej.

29. člen

Upravni odbor podjetja dela kolektivno in sprejema sklepe samo na sejah.

Seje upravnega odbora sklicuje predsednik.

Predsednik je dolžan sklicati sejo upravnega odbora na zahtevo posameznih članov upravnega odbora.

30. člen

Upravni odbor podjetja je sklepčen, če je navzočih nad polovico njegovih članov.

Upravni odbor sklepa z večino navzočih članov.

31. člen

Člani upravnega odbora imajo za čas, ko so zaposleni z delom v upravnem odboru, pravico do odškodnine v višini izgubljenega zaslužka.

32. člen

Upravni odbor podjetja ima pravico in dolžnost, pristojnemu državnemu organu poslati svoje pritožbe in pripombe proti sklepom, odredbam in navodilom upravnega odbora višjega gospodarskega združenja, če se mu zdi, da niso v skladu z zakonom ali da so škodljivi za podjetje, ne more pa ustaviti njih izpolnitve, dokler pristojni državni organ ne odloči.

33. člen

Član upravnega odbora podjetja, ki se ne strinja s sklepom upravnega odbora, more sporočiti svoje pripombe upravnemu odboru višjega gospodarskega združenja ali delavskemu svetu podjetja.

Član upravnega odbora more izraziti svoje pripombe o delu direktorja samo na seji upravnega odbora in delavskega sveta.

34. člen

Člani upravnega odbora so dolžni varovati državno in službeno tajno.

Člani odgovarjajo za svoje delo v upravnem odboru kot uradne osebe.

35. člen

Upravni odbor podjetja more zaradi preučevanja posameznih vprašanj in priprave predlogov o zadevah svojega področja sestaviti posebne komisije iz vrst delavcev in nameščen- cev podjetja.

IV. DIREKTOR PODJETJA

36. člen

Direktor organizira delovni proces v podjetju in neposredno vodi izpolnjevanje plana ter poslovanje podjetja ob izpolnjevanju zakonov in drugih predpisov upravnega odbora podjetja ter odredb in navodil pristojnih državnih organov, upravnega odbora in direktorja višjega gospodarskega združenja.

Direktor neposredno odgovarja za izpolnjevanje zakonov, drugih pravnih predpisov in odredb pristojnih državnih organov ter zagotavlja njih uporabo v podjetju.

37. člen

Direktor podjetja v okviru gospodarskega plana in v skladu s sklepi upravnega odbora podjetja sklepa pogodbe in razdeljuje obratna sredstva. Pogodba je veljavna, brž ko jo direktor sklene.

Direktor zastopa podjetje pred državnimi organi in v pravnih odnosih in posameznih fizičnih in pravnih oseb. Pooblastiti more drugo osebo, da zastopa podjetje v določenih pravnih zadevah.

38. člen

Direktor podjetja sprejme delavce na delo in namešča nameščenice v podjetju, razen tiste, za katere je s posebnimi predpisi drugače določeno, in ukrepa o njih delovnih odnosih s podjetjem.

Direktor podjetja ukrepa o odpustih delavcev in nameščen- cev, če ta pravica ni na podlagi splošnih predpisov, prenesena na druge osebe v podjetju.

Delavci in nameščenici imajo pravico do pritožbe proti vsaki odločitvi o odpustu ali o razmestitvi na drugo delo uprav- nemu odboru podjetja, ki končno sklepa.

39. člen

Direktor podjetja razmešča delavce in nameščenice na po- samezna dela in odreja njihove dolžnosti.

Delavci in nameščenici podjetja so odgovorni direktorju za svoje delo v podjetju.

Direktor podjetja zagotavlja delovno disciplino in poslo- vanje podjetja.

40. člen

Ce direktor sodi, da sklep upravnega odbora nasprotuje zakonu, pravnim predpisom, planem ali odredbam pristojnih državnih organov, je dolžan o tem nemudoma obvestiti upravni odbor višjega gospodarskega združenja ali pristojni državni organ ter začasno zadržati izpolnitev sklepa, dokler upravni odbor višjega gospodarskega združenja ali pristojni državni organ ne sprejme končnega sklepa. Upravni odbor višjega go- spodarskega združenja ali pristojni državni organ je dolžan izdati odločitev takoj ali najpozneje v desetih dneh.

Direktor podjetja more podvzeti ukrepe, ki so potrebni za izpolnitev plana in pravilno delo podjetja na področju uprav- nega odbora, če jih ni upravni odbor pravočasno podvzel. Di- rektor poroča o podvzetih ukrepih upravnega odbora na prvi seji.

V. DELAVSKI SVET, UPRAVNI ODBOR IN DIREKTOR

41. člen

Delavski svet višjega gospodarskega združenja volijo de- lovni kolektivi vseh združenih podjetij v sorazmerju s svojo številnostjo.

Delavski svet višjega gospodarskega združenja sestoji iz 30 do 200 članov.

42. člen

Upravni odbor višjega gospodarskega združenja sestoji iz 5 do 15 članov z direktorjem vred.

Najmanj tri četrtine članov upravnega odbora morajo biti delavci, ki delajo neposredno v proizvodnji ali v osnovni go- spodarski dejavnosti posameznih gospodarskih podjetij.

43. člen

Direktorja višjega gospodarskega združenja namešča Pre- zidijska ljudske skupščine FLRJ ali prezidij ljudske skupščine ljudske republike ali ljudski odbor.

44. člen

S posebnim zakonom bodo določeni predpisi o načinu vo- litve, področju in delu delavskih svetov in upravnih odborov višjih gospodarskih združenj, kakor tudi o položaju in poobla- stilih direktorja.

VI. PREHODNE IN ZAKLJUCNE DOLOCBE

45. člen

Vlada FLRJ bo v sodelovanju z vladami ljudskih republik in s centralnim odborom Zveze sindikatov Jugoslavije pod- vzela ukrepe, da bodo volitve v delavske svete in upravne od- bore podjetij opravljene takoj po uveljavitvi tega zakona.

46. člen

S posebnim zveznim in republiškimi zakoni ter s predpisi vlade FLRJ bodo na podlagi načel tega zakona izdani nadaljnji predpisi o delavskih svetih in upravnih odborih podjetij ter višjih gospodarskih združenj.

47. člen

Do sprejetja zakona iz prejšnjega člena more vlada FLRJ izdajati z uredbo predpise o delavskih svetih in upravnih od- borih višjih gospodarskih združenj, vlada FLRJ in vlade ljud- skih republik pa predpise za izpolnjevanje tega zakona.

48. člen

Ta zakon bodo ustrezno uporabljala tudi gospodarska po- djetja družbenih organizacij.

Vlada FLRJ more izjemoma predpisati, da se za posamezna vojna gospodarska podjetja delovni kolektivi za upravljanje podjetja sestavljajo drugače, kakor je predpisano v tem zakonu, ter hkrati odrediti njihovo področje.

V podjetjih, ki še nimajo pravil, bo število članov uprav- nega odbora določil delavski svet.

49. člen

Predpisi osnovnega zakona o državnih podjetjih in drugi predpisi, ki so v nasprotju s tem zakonom, prenehajo veljati.

50. člen

Ta zakon stopi v veljavo osem dni po objavi v »Uradnem listu Federativne ljudske republike Jugoslavije».